

Оригиналан научни рад

UDK 314.117(497.11)"1953/2003"

Original scientific work

Љубомир Гиговић

СТАРОСНА СТРУКТУРА СТАНОВНИШТВА РАШКЕ ОБЛАСТИ

Извод: Рашка област је простор са најсложенијом етнодемографском структуром и њеним развојем у прошлости и данас. На основу свеукупних политичких, економских, социјалних и културних промена у Рашкој области, током прошлог и почетком овог века извршена је значајна трансформација демографских појава и процеса који су значајно определили старосну структуру њеног становништва. Рад разматра промену и достигнути ниво старосне структуре становништва Рашке области, са посебним освртом на изражену поларизацију у односу на достигнуте нивое старосних структура различитих етничких група.

Кључне речи: Рашка област, Србија, Црна Гора, старосна структура, етничке групе, становништво

Abstract: Raska region is area with the most complex ethnodemographic structure and its development in the past and today. On the basis of the political, economic, social and cultural changes in the Raska region, during the turn of the century, a significant transformation of demographic phenomena and processes that are significantly chose the age structure of its population. The paper discusses the changes and achieved the level of population age structure Raska region, with special emphasis on polarization in relation to the level of age structure of different ethnic groups.

Key words: Raska region, Serbia, Montenegro, age structure, ethnic group, population

Увод

Старосна структура спада у групу најважнијих обележја демографске слике и развоја становништва која испољава свој утицај у свим областима друштвеног живота, те је зато анализа старосне структуре становништва основ, не само за демографска, већ и за сва друга друштвена истраживања. На њено формирање утичу, пре свега елементи кретања становништва (прираштај и миграције), као и неки социјални догађаји (ратови, елементарне непогоде, болести и друго). Она је резултат заједничког дугорочног деловања свих елемената који одређују укупно кретање становништва, али истовремено и она утиче на наталитет, морталитет и стопу раста становништва, па се може речи да између структуре и кретања постоји дијалектичка повезаност у којој структура условљава кретање, односно кретање условљава структуру. Стога, анализа старосне структуре представља основ опште дијагнозе становништва, из које се види смисао досадашњег

и тенденције будућег процеса демографског развоја. Уопштено посматрано у популацијама које се налазе у завршној фази демографске транзиције, са одликама пада фертилитета, продужења очекиваног трајања живота, негативним миграционим салдом, присутне су промене, које се огледају у сталном опадању удела младих уз истовремено непрестано и израженије повећање удела старих, што представља процес демографског старења. Предмет истраживања рада представља Рашка област, коју према актуелној административно-територијалној организацији Републике Србије и Републике Црне Горе, чини 10 општина (без малог дела општине Рудо), са 788 насељена места. Захваћена површина је површине 7.929 km².

Старосна структура укупног становништва Рашке области

У периоду од педесетих година прошлог века, до данас, као резултат крупних промена компоненти кретања становништва, Рашку област карактерише интензиван процес старења који је био условљен првенствено опадањем natalитета, у мањој мери смањивањем смртности по старости и миграцијама. Пописни подаци за становништво Рашке области показују да је 1953. године младог становништва (0-19 година) било 181.502 или 51,8%, од 20 до 34 године - 77.276 или 22,1%, од 35 до 64 године - 74.021 или 21,1% и старог становништва преко 65 и више година - 17.291 лица или 4,9% популације области. На тај начин становништво Рашке области показивало је обележја младе популације, у којој је најбројнији био контингент младог становништва. Према пописима 2002/3. године, младог становништва (0-19) забележено је 115.369, или 30,4%, од 20-34 година старости 83.208 или 21,9%, од 35 до 64 година 134.823 лица, или 35,5% и старог становништва са 65 и више година 41.942 лица, или 11,1% становништва. То значи да се у посматраном периоду одвијање процеса старења може издвојити као основна карактеристика у погледу промена у старосном саставу становништва Рашке области.

У анализи динамике промене старосне структуре, уочљиве су промене које су имале резултат смањивања броја становника у свим старосним контингентима. Међутим, расподела становништва, је померена у корист старијих. Тако, број младог становништва је смањен за 66.133 лица, а њихово процентуално учешће у становништву је смањено за 21,4%; апсолутни број средњовечног становништва старости од 20-34 година је повећан за 5.932 лица, али је њихово релативно учешће опало за 0,2%; број старијег средњовечног становништва од 35-64 године, је повећан за 60.802 лица, као и њихово учешће за 14,4% у становништву подручја; и број најстаријих са 65 и више година је повећан за 24.651 лице или за 6,1%. Тиме је у 2002/03. години, најбројнији анализирани контингент био од 35-64 године старости у коме је апсорбовано 35,5% популације, што значи да се више него сваки трећи становник подручја налазио у овој старосној доби. Према наведеним показатељима, придр-

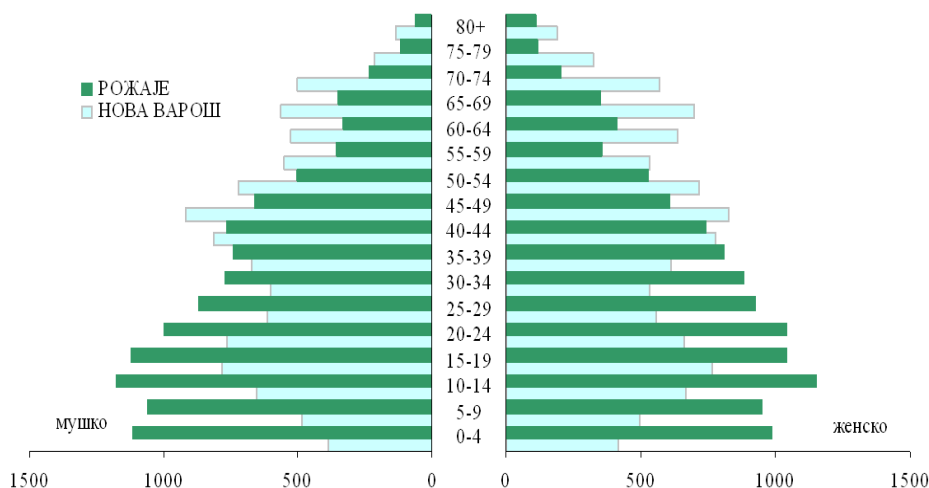
жавајући се критеријумима за одређивање стадијума демографске старости, можемо закључити да се становништво Рашке област налази у *стадијуму прага демографске старости* (Пенев, Г., 1995). На одвијање процеса демографског старења указује и динамика осталих важнијих индикатора демографске старости становништва (*просечна старост* и *индекс старења*). У посматраном раздобљу просечна старост становништва Рашке области је повећана за преко 10 година (са 23,9 у 1953, на 34,4 године у 2002/03. години). Такође, и вредност индекса старења (однос броја старих и броја младих) је повећан са 0,15 на 0,52. На основу изнетих промена у старосном саставу, могло би се закључити да се становништво Рашке области налази на прагу, са тенденцијом достизања вишег стадијума демографске старости.

Старосна структура становништва према општинама Рашке области

Континуирано одвијање процеса демографског старења представља једну од основних карактеристика мењања старосне структуре становништва свих општина Рашке области, које су мање или више изложене процесу старења. Разлике које постоје нису у смеру, већ у интензитету промена старосне структуре становништва. Ако посматрамо старосну структуру становништва Рашке области по срезовима 1953. године, уочава се да се у погледу достигнутог нивоа старости становништво у оквиру свих срезова налазило у стадијуму демографске младости, са релативно уједначеним просечним годинама старости (од 22,4 до 24,8) и уделом младог становништва (од 49,2% у Златарском, до 54,4% у Штавичком срезу). Међутим, услед разлика у стопама прираштаја и дејству негативног миграционог салда који су деловали у читавом периоду друге половине XX века, достигнути ниво старости 2002/03. године, показује значајну диференцијацију између општина Рашке области. Наиме, становништво у 2 од 10 општина је доспело у стадијум дубоке демографске старости (шести у подели од седам стадијума). Овај процес највише је одмакао у општинама: Нова Варош (40,0) и Пљевља (39,2). Њих је одликовала знатно виша просечна старост становништва него у Рашкој области као целини (34,0), удео лица млађих од 20 година је сведен на мање од 25%, док се број старих 60 и више година знатно приближио броју младих (нпр. у општини Нова Варош 23,3% становништва је било млађе од 20 година, а 21,8% је било старије од 60 година). Поред наведених, стадијум демографске старости је карактерисао популацију општине: Прибој (38,2), Пријепоље (36,9), Сјеница (35,3) и Беране (35,1), док су се на прагу демографске старости налазиле општина: Нови Пазар (32,6) и Бијело Поље (34,3). Становништво у општинама Тутин (30,5) и Рожаје (29,9) је најмлађе у односу на све општине Рашке области и налази се у стадијуму демографске зрелости (трећи од седам стадијума), са тенденцијом скорог уласка у стадијум прага демографске старости. На основу изнетих чињеница уочава се

јасна констатација да се у општинама у којима су се у посматраном периоду бележиле повољније природне и миграцијске промене, процес старења одвијао слабијим интензитетом, што је условило и разлике у формираној старосној структури, односно достигнутој демографској старости (табела 1).

Слика 1. – Упоредна старосна пирамида становништва Нове Вароши и Рожаја 2002/03.

Извор: Попис становништва, домаћинства и станова у 2002, књ. 2, Становништво, Пол и старост, РЗС, Београд, 2003; Попис становништва, домаћинства и станова у 2003, књ. 2, Становништво, Пол и старост, РЗЦГ, Подгорица, 2004.

Ако упоредимо достигнути ниво демографске старости између две карактеристичне општине са приближно истим бројем становника и различитом етничком доминацијом: Нове Вароши и Рожаја, уочиће се све специфичности овог процеса. Постојеће разлике, илустративно се могу сагледати на основу компарације облика старосне пирамиде општинских популација које су забележене у време пописа 2002/03. године. Тако, старосна пирамида становништва Нове Вароши је знатно деформисанија, односно база пирамиде је шири у врху, и ужа је од средишњег дела, а најужа односно изразито крња је на самој основи, у односу на облик старосне пирамиде становништва тутинске општине, на којој су наглашена испупчења односно удубљења мање изражена. То указује на постојање свих карактеристика *регресивног типа* старосне структуре становништва Нове Вароши, у односу на *прогресивни тип* пирамиде општине Рожаје (Слика 1).

Старосна структура Рашке области према националности

С обзиром, да се може уочити чињеница да су се општине са већинским бошњачким (муслиманским) становништвом, у погледу достигнутог ни-

воа старости популације, разликовале у односу на општине у којој су у већини били Срби и Црногорци, може се претпоставити да су се упоредо са етничком диференцијацијом у разликама интензитета и смеровима деловања прираштаја и миграција одвијали и различити процеси старења који су поларизовали достигнуте нивое старосних структура различитих етничких група Рашке области. Анализу достигнутог нивоа старости и старосне структуре националних група у Рашкој области извршићемо на основу пописно-статистичких старосних обележја етничких група из 1953. и 2002/03. године. Овде треба напоменути да се компаративни подаци за бошњачку (муслиманску) етничку заједницу из 2002/03. године односе на неопредељене Југословене из 1953. године, у чијем контингенту су највише учествовала лица која су у каснијој националној еволуцији прерасли из Муслимана у Бошњаке.

Табела 1. – Становништво Рашке области према старости, полу и народности 1953.

Народност	Срби		Црногорци		Неопредељени Југословени		Шиптари		Турци	
	број	%	број	%	број	%	број	%	број	%
0-9	31.174	26,4	39.431	26,9	20.185	31,2	1.288	29,9	4.552	30,4
10-14	14.260	12,1	19.013	13,0	7.716	11,9	512	11,9	1.753	11,7
15-19	14.284	12,1	17.361	11,9	7.106	11,0	449	10,4	1.666	11,1
20-34	28.589	24,2	31.576	21,6	12.948	20,0	848	19,7	2.778	18,5
35-49	14.760	12,5	17.986	12,3	8.941	13,8	536	12,4	2.277	15,2
50-64	9.941	8,4	12.867	8,8	4.666	7,2	403	9,3	1.196	8,0
65	4.896	4,2	8.211	5,6	3.061	4,7	277	6,4	765	5,1
Прос. старост	24,4		24,8		23,5		25,0		24,3	
Индекс стар.	0,08		0,11		0,09		0,12		0,10	

Извор: Попис становништва 1953, књ. XI, *Старост, писменост и народност*, Савезни завод за статистику ФНРЈ, 1960, Београд.

На основу пописних података становништва према старости и народности 1953. године, може се закључити да су старосне структуре становништва најрелевантнијих етничких група Рашке области (Срби, Црногорци и неопредељени Југословени) биле у високом степену подударности. Наиме, најповољније демографске показатеље старости су имали неопредељени Југословени, који су у највећем делу чинили југословенски муслимани. Њих је карактерисала просечна старост од 23,5 године, индекс старости од 0,08 и учешће броја младих (0-19) од 54,1%.¹ На тај начин, они су се према изнетој типологији старости налазили у стадијуму демографске младости. Поред Југословена (муслимана), младе популације су имале

¹ Попис 1953. године пружа податке о народности према ужим старосним групама (0-9, 10-14, 15-19, 20-34, 35-49, 50-64, 64 и више) због чега је индекс старости приближно израчунат као количник младих (до 20) и старих 64 и више (уместо 60 и више).

и остале етничке групе: Срби, које је одликовала просечна старост од 24,4 године, индекс старости од 0,08 и процентни удео младог становништва од 50,6%; Црногорци са индикаторима од 24,8 година просечне старости, индексом од 0,10 и 51,8% младе популације (0-19); Турци са 24,3 године просечне старости и индексом старости од 0,10; као и Шиптари које је карактерисала просечна старост од 25,0 година, индекс старости од 0,12 и учешће младих од 29,9%. Из изнетог јасно је да су се све етничке групе налазиле у стадијуму демографске младости (други од седам). Упоредом података по старосним кохортама етничких група, може се уочити да су оне биле веома уједначене, што је резултат наслеђене старосне структуре од пре Другог светског рата. Међутим, уочава се нешто израженији процентни вишак најмлађих (0-9) у популацији неопређених Југословена, Турака и Шиптара, у односу на Србе и Црногорце, што значи да су те националне групе у периоду непосредно после Другог светског рата бележиле већи природни прираштај (*табела 1*).

Као последица започетог диференцијалног темпа етнопопулационог развоја Рашке области, старосна структура 2002/3. године по националности је била изразито неуједначена. Све етничке заједнице у Рашкој области су се одликовале старијим становништвом, већом просечном старосћу и већим уделом лица преко 60 година старости. Највеће промене су доживели *Срби*, код којих је у односу на 1953. годину процес демографског старења био најинтензивнији. Подаци из 2002/03. године показују да је услед овог процеса, присутног током читавог периода друге половине XX века, код Срба у Рашкој области, извршена значајна трансформација у оквиру већих старосних контингената, чије су се релативне дистанце битно промениле, нарочито када је реч о уделу старијег становништва. Достигнута је највиша просечна старост (38,0 године), док су се значајно приближили удели лица старијих од 60 година (25,7%) и лица млађих од 20 година (20,9%), што даје индекс старења (0,81). Сходно изнетим показатељима, реч је о становништву које је увелико зашло у *демографску старост* и налази се на самом прагу *дубоке демографске старости*. Облик старосне пирамиде има одлике регресивног типа, јер је ужа у основи, а најшира у средишњем делу (најбројније су генерације у старости 45-49 година). Међуопштинске разлике у погледу просечне старости Срба су износили од 36,1 година у Беранама, до 40,0 година у Новој Вароши где је забележена најстарија српска популација. На основу тога се може закључити да је у посматраном периоду одвијање процеса старења основна карактеристика у погледу промена у старосном саставу српског становништва Рашке области, што може имати дугорочне друштвене последице (*табела 2*).

У Рашкој области, поред Срба интензиван процес старења је одликовао и *црногорско* становништво. Они су у посматраном периоду преполовили учешће младих (0-19) са 51,8% на 26,5%, уз истовремено увећање броја

старих за преко 12%. На тај начин, са просечно 36,2 године старости, достигли су стадијум *демографске старости*. Посматрајући по општинама, може се уочити да Црногорце, у србијанском делу Рашке области одликује дубока демографска старост (од 41,6 године у Прибоју, до 46,3 године у Новом Пазару), док су на црногорском делу нешто млађи (35,3 године у Рожају, до 37,7 година у Пљевљима). Разлози овакве старосне диференцијације, поред природних, јесу и у субјективном фактору изјашњавања.

Табела 2. – Велике старосне групе становништва Рашке области према старости, националној или етничкој групи 2002/3. године

Народност	Срби		Црногорци		Албанци		Бошњаци		Муслимани		Роми	
	број	%	број	%	број	%	број	%	број	%	број	%
0-19	37.727	25,4	7.147	26,5	426	33,9	60.581	35,3	7.166	31,3	213	43,6
20-39	39.268	26,4	8.030	29,8	415	33,1	51.418	30,0	6.513	28,4	139	28,4
40-59	39.136	26,4	6.497	24,2	245	19,5	38.134	22,2	5.672	24,9	72	14,8
60+	30.737	20,8	5.015	18,5	137	11,0	19.918	11,6	3.312	14,4	38	7,9
Непоз.	1.538	1,0	269	1,0	31	2,5	1.609	0,9	219	1,0	26	5,3
Пр. старост	38,0		36,2		30,5		31,2		33,7		25,6	
Индекс ста.	0,81		0,7		0,32		0,33		0,46		0,18	

Извор: Попис становништва, домаћинства и станова у 2002, књ. 3, Становништво, *Вероисповест, матерњи језик и национална или етничка припадност према старости и полу*, РЗС, Београд, 2003; Попис становништва, домаћинства и станова у 2003, књ. 3, Становништво, *Вјероисповест, матерњи језик и национална или етничка припадност према старости и полу*, РЗЦГ, Подгорица, 2004.

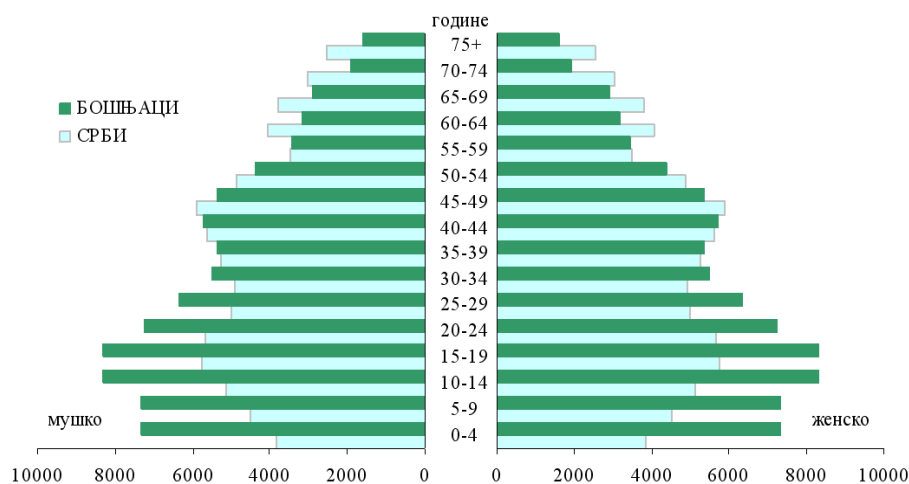
За разлику од Срба и Црногораца, који су од раније зашли у демографску старост, Бошњаци, Муслимани и Албанци Рашке области су се услед слабијег интензитета старења, 2002/03. године налазили на њеном прагу. Наиме, *Бошњаци* су имали 35,3% становништва млађег од 20 година, док је удео старијих лица износио 11,6%. Према вредностима индикатора старости, односно просечне старости од 31,2 година, и индексу старости од 0,33, Бошњаци су од недавно у *прагу демографске старости* (четврти од седам стадијума). Анализом њихове старосне дистрибуције по општинама, уочава се да су најстарији у општинама у којој су у значајној мањини: Нова Варош (38,2), Пљевља (38,4) и Прибој (39,7), док свој демографски потенцијал црпе у већинско бошњачким општинама: Рожаје (29,4) и Тутин (29,9), где су најмлађи.

Муслимани, због нешто интензивнијег процеса старења у односу на Бошњаке, 2002/03. године, забележили су нижи удео младих (31,3%) и већи удео старих (14,4%), у односу на Бошњаке. Такође и просечна старост им је износила 33,7 године, а индекс старости 0,46. По усвојеној типологији Муслимани на простору Рашке области се од раније налазе у *прагу демографске старости*. Посматрајући по општинама, најстарији су били у

општини Прибој (40,0), док су најмлађу старосну структуру забележили у општини Рожаје (30,0), где су били и најбројнији.

Албанци, на простору Рашке области, су се карактерисали процесом старења сличном Муслиманима. Њихова популација са 33,9% младих и 11,0% старих налазила се у стадијуму *прага демографске старости*. Међутим, ова популација је била најбројнија у старосној кохорти од 20 до 39 година (33,1%), што је условило и релативно нижу просечну старост од 30,5 година у односу на Бошњаке и Муслимане. У општини Рожаје, просечна старост Албанаца је износила 29,5 година.

Слика 2. – Упоредна старосна пирамида Срба и Бошњака на простору Рашке области 2002/03. године

Извор: Попис становништва, домаћинства и станова у 2002, књ. 2, Становништво, *Пол и старост*, РЗС, Београд, 2003; Попис становништва, домаћинства и станова у 2003, књ. 2, Становништво, *Пол и старост*, РЗЦГ, Подгорица, 2004.

Према подацима пописа 2002/3. године, од анализираних, најмлађу етничка групу у Рашкој области су чинили *Роми*. Роме је карактерисала старосна структура са 43,6% младих (0-19) и 7,9% старих (што је у поређењу са Србима скоро три пута мање), са просечном старости од 25,6 година. На тај начин Роми на простору Рашке области представљали су популацију која је тек ушла у стадијум *демографске зрелости*. Међутим, треба истаћи да је и код ове популације присутно демографско старење. О интензитету њиховог процеса старења, у односу на половину XX века не можемо дознати из разлога што ова етничка група у попису 1953. године није засебно статистички обрађивана, већ се нашла у групи са осталим несловенима (*табела 2*).

Компарацијом облика старосних пирамида јасно се уочавају разлике и релативне дистанце старосних контингената. Код Бошњака, уочава се

да је њихова база пирамиде шира у основи, јер су у поређењу са припадницима српске националности имали за трећину више младих (до 4 године старости чак дупло), док је услед мањег броја старих (за 1/3) ужа у врху. Тако, дистрибуција становништва код Срба, по старости има изглед неправилне пирамиде јер је највише старије средњовечних лица, затим популације старости од 15-25 година, а најмање младих, што значи да је старење било интензивније "од базе" старосне пирамиде (број удела младих, у односу педесете године прошлог века, је преполовљен), него "са врха", мада се и удео старих лица повећао (за око 15 процентна поена). Са друге стране, старосна структура Бошњака има облик релативно правилне пирамиде са незнатно нарушеном основом, јер најшира је у делу старосног контингента од 15-25 година. Из изнетог може се закључити да старосна структура код Срба има карактеристике *регресивног типа*, док код бошњачког становништва, иако је зашло у процес старења, је још увек у облику *прогресивног* са тенденцијом трансформације у *стационарни тип* пирамиде.

Закључак

На основу изнетих промена у старосном саставу становништва, може се закључити да се укупно становништво Рашке области налази на прагу, са тенденцијом достизања вишег стадијума демографске старости. Анализа достигнутог нивоа старости, по етничким заједницама Рашке области, указује да су се упоредо са етничком диференцијацијом у разликама интензитета и смеровима деловања прираштаја и миграција, одвијали и различити процеси старења, који су поларизовали достигнуте нивое старосних структура различитих етничких група. Тако, на једној страни су националности које имају висок удео старих лица и интензиван процес демографског старења (Срби, Црногорци), а на другој страни су оне са младим становништвом (Роми, Бошњаци, Муслимани и Албанци). На основу тога на простору Рашке области постоје два дијаметрално супротна типа старосних структура: прогресивни, карактеристичан за православно хришћански и регресивни, карактеристичан за муслимански етнодемографски корпус.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

- Брезник, Д. (1972). *Демографски методи и модели*. Београд: Институт друштвених наука, Центар за демографска истраживања ИДН
- Гиговић, Љ. (2008). *Етнички састав становништва Рашке области*, Глобус, Српско географско друштво, Београд.
- Мушовић, Е. (1979). *Етнички процеси и етничка структура становништва Новог Пазара*, САНУ, књ. 19, Београд.
- Пенев, Г. (1995). *Становништво по старости и полу*, Становништво и домаћинства СР Југославије према попису 1991, *Становништво* (47).

- Пенев, Г. (1999). *Раст становништва, природно кретање и демографско старење*, Разврата становништва Србије 1991-1997, Центар за демографска истраживања, Институт друштвених наука, Београд.
- Радовановић, С. (1996). *Могућност коришћења статистичке грађе за анализу етнографских и етнодемографских процеса*, Зборник радова, Географски институт, САНУ, Београд.
- Радушки, Н. (2007). *Националне мањине у Централној Србији*. Београд: Центар за демографска истраживања, Институт друштвених наука
- Рудић, В., Степић, М. (1993). *Етничке промене у Рашкој области после Другог светског рата*, Едиција етнички простор Срба, књ. 1, Географски факултет, Београд.
- Спасовски, М. и други (1993). *Број и територијални размештај Срба и Црногораца у СФРЈ после Другог светског рата*, Едиција етнички простор Срба, књ. 1, Географски факултет, Београд.
- РЗС (2003): Попис становништва, домаћинства и станова у 2002, књига 2, Становништво, *Пол и старост*, Београд.
- РЗЦГ (2004): Попис становништва, домаћинства и станова у 2003, књига 2, Становништво, *Пол и старост*, Подгорица.
- РЗС (2003): Попис становништва, домаћинства и станова у 2002, књига 3, Становништво, *Вероисповест, матерњи језик и национална или етничка припадност према старости и полу*, Београд.
- РЗЦГ (2004): Попис становништва, домаћинства и станова у 2003, књига 3, Становништво, *Вјероисповест, матерњи језик и национална или етничка припадност према старости и полу*, Подгорица.
- СЗС (1954): Коначни резултати пописа становништва од 15 марта 1948. године, књига IX, Становништво по народности, ФНРЈ. Београд.
- СЗС (1960): Попис становништва 1953, књ. XI, *Старост, писменост и народност*, Савезни завод за статистику ФНРЈ, Београд.

Ljubomir Gigović

AGE STRUCTURE OF THE POPULATION IN THE RASKA REGION

Summary

On the basis of this change in the age composition of the population, it can be concluded that the total population of Raska region is on the threshold, with a tendency to reach a higher stage of demographic aging. The analysis of the achieved level of age, according to ethnic communities Raska, shows that along with the ethnic differences in the intensities and directions of activity of natural increase and migration took place and different aging processes, which are polarized levels reached age structure of different ethnic groups. So, on one side of the ethnic groups that have a high proportion of elderly and intensive process of demographic aging (Serbs, Montenegrins), and on the other side are those with younger populations (Roma, Bosniaks, Albanians and Muslims). On this basis, the Raska region, there are two diametrically opposed types of age structures: progressive, characteristic of Orthodox Christian population and regressive, characteristic of the Muslim population.